

SHAXS PSIXOLOGIYASINING ASOSIY MUAMMOLARI

Rahmatullayeva Mushtariy Parda qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya "
yo'nalishi o'qituvchi*

To'lqinova Zarina To'lqin qizi

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Psixologiya fakulteti "Oila psixologiya "
yo'nalishi talabasi*

Annatsiya: Shaxs strukturasi muammosi, xulq-atvor motivatsiyasi, shaxs taraqqiyoti muammosi, psixik salomatlik va psixopatologiya muammolari shaxs psixologiyasining tayanch muammolari sanaladi. Shaxs strukturasi muammosi.

Shaxs strukturasi muammosi ob'ektning ierarxik tuzilishi va alohida darajalar o'rtasidagi tiplarning aloqalarini nuqtai nazaridan o'rganishni qo'llab-quvvatlovchi sistemalilik prinsipi bilan chambarchas bog'liq. SHaxs xulq-atvor motivatsiya muammosi. SHaxs xulq-atvor motivatsiyasi muammosi faollik prinsipiga asoslangan bo'lib, quyidagi qator masalalarni hal qilish bilan bog'liq:

- 1) motivlar klassifikatsiyasi,
- 2) motivlar tizimining o'zgarishi,
- 3) motivlar o'zgarishi,
- 4) motivlarni faollashtirish,
- 5) motivatsiya jarayonining dinamikasi,
- 6) motiv va maqsadlar o'zaro munosabati,
- 7) xulq-atvor motivatsiyalariga ta'sirining xilma xilligi.

Motivlarni klassifikatsiyalash mezonlarini aniqlash, biogenetik va sotsiogenetik ehtiyojlarni ajratish, har xil darajali motivlarning aloqadorlik prinsiplarini o'rganish singari (masalan, G.Olport va boshqalar bo'yicha motivlarning funksional avtonomiya prinsipi) singari muammo doirasidagi xususiy masalalar shakllanadi. Motivlar o'zgarishi muammosi o'zida bilvosita motivatsiyalash yo'li bilan yangi ehtiyojlarni (V. Vilyunas), motivning maqsadga o'zgarish mexanizmi yordamida (A.N. Leontev), identifikatsiya va rollarni qabul qilishni hosil qiladi. Motivlarning ko'pincha anglamaslik oqibatida ularni o'lchash va o'lchash vositasi sifatida an'anaviy so'rovnomalar hamda testlarni qo'llash imkonsizligi bilan bog'liq muammo vujudga keladi. Aynan shu sababli proektiv testlardan foydalanish va ularning psixometrik xarakteristikasi haqidagi masalasini muhokama qilishga to'g'ri keladi.

Vaziyat omilining inson xulq-atvoriga ta'siri, ma'lum motivlarni faollashtirish muammosi ma'lum shart-sharoitlar ichki zo'riqishni hosil qiladi (stimullarning jadal ta'siri, yangiligi, murakkablik) va individning bir xil ko'rinishdagi harakatlarni sodir qilishga (masalan, reaktiv agressiv harakatlarni, xulq-atvor vasiyligi, muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikka mo'ljal olish) olib keladi. Motivatsiya jarayonlarning o'rganish dinamikasi faoliyatni tarqab ketishi yoki uning yangilanishi, ularning shartlovchi, izchilligi va bosqichlar ketm-ketlig sababini yoritishdan iborat bo'ladi. Motiv va maqsad munosabatlari haqidagi masla faoliyat mazmun hosi qilishi, individning harakat qilishga undashi va yo'naltirishi o'rtasidagi munosabatlar xarakteri bilan bog'liq.

Shaxs taraqqiyoti muammosi, Birinchi navbatda, determinizm va taraqqiyot prinsiplarisigari qator metodologik prinsiplar bilan bog'liqdir. SHaxs taraqqiyotining manbai uning turmush tarzi, sotsial-tarixiy shakllanish sharoitlaridan iborat. Odam ijtimoiy mavjudod sifatida sotsiallashtirish alohida bosqichlari yoki o'zida mujassalashtirgan va ma'lum sotsial rollar, ijtimoiy me'yor va standartlarni qabul qilishga munosabatidan o'tganligi. Hayot yo'li- xususiy tarixining sub'ekti sifatida, hayotiy jarayonlarni tartibga solish, barqaror va bir vaqtning o'zida egiluvchan shaxs strukturasi shakllantirish yo'lidagi inson taraqqiyoti.

Inson sub'ekt sifatida taraqqiyotning uch darajasidan o'tadi:

Birinchi darajasi "sub'ekt o'zini haqiqiy o'zgarishlarini mos tarzda anglamaydi, u o'zining vaziyatga ta'sirini inobatga olmaydi. Bu darajada sub'ekt sifatida maqsadga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi maqsad qo'yish va harakat aktlari orqali namoyon bo'ladi"

Ikkinchi daraja, shaxs "xulq-atvori maqsad va motivlarini ongli nisbatini topuvchi, harakatlari natijalarini bilvosita va bevosita ko'rib chiqishga intiluvchi sub'ekt" sifatida o'zining maqsad va xulq-atvorini tartibga solishga, motivlarini anglashga qobiliyatlidir.

Taraqqiyotning uchinchi darajada shaxs "o'zining hayot yo'li sub'ektiga aylanadi, o'z davrining tarixiy vaqti ongli o'lchaydi". Bu erda birinich navbatda individuallik sifatida, ya'ni insonning faqatgina noyobligini emas, balki sub'ektning ijtimoiy-tarixiy jihatdan takrorlanmaslik ahamiyatini ifodalaydi. Bu darajada shaxs eng ko'p erkinlikka ega bo'ladi,

Keyingi muammo psixik salomatlik va psixopatologiya, ya'ni sog'lom shaxsning ifodalovchi mezonlar muammosi. Z.Freyd bo'yicha bu toifa mezonlarga me'yordagi shaxslararo munosabatni qo'llab-quvvatlash o'quvi, A.Maslou bo'yicha esa sodda ehtiyojlardan anchagina mukammal, masalan, o'zini o'zi kamol toptirish ehtiyojlariga o'tishdan, E.Erikson bo'yicha esa shaxs taraqqiyoti bosqichiga ko'ra asosiy muammolarni ijobiy hal qilish o'quvidan iborat.

Tadqiqot metodlari Psixologik metodlarni bo'lish uchun eng umumiy asos ular shaxsning noyob, individual xususiyatlarini baholashga sezgirligi bilan xarakterlanadi.

1. Metodologiya darajasida ilmiy bilishning nomotetik va ideografik metodlariga ajratildi. Ulardan birinchisi, tadqiqot ob'ekti haqidagi umumiy, universal, qonunni tahlili qilish bilimi olishga imkon bersa, ikkinchisi, yagona, noyob, xususiy ma'lumotlar olishga xizmat qiladi. Ilk bora ushbu atama 1894 yilda Vilgelm Vindelbandning "Tarix va tabiatshunoslik" mavzusidagi nutqida qo'llanilgan bo'lib, u fanlarni predmetiga ko'ra emas, balki tadqiqot metodiga ko'ra bo'lish taklifini berdi. XX asrga kelib, ushbu muammoga psixologiya ham duch keldi. G.Olport ishlarida psixologiyada nomotetik va ideografik yondashuvlarning qo'llash hamda ularning muvofiqlik masalalari muhokama qilindi. Umumqabul qilingan fikrlarga muvofiq nomotetik metodlar inson tadqiqot ob'ekti sifatida qaraladigan tabiiy-ilmiy yo'nalishdagi tadqiqotlarda qo'llanilib, umumiy qonunlarni izlashga yo'naltirilgan.

Ideografik metodlar inson, xulq-avtor bir muncha darajada bashorat qilib bo'lmas darajadagi faol rivojlanuvchi va o'zgaruvchi sub'ekt deb o'rganadigan gumanitar yo'nalishdagi tadqiqotlarda foydalaniladi. 2. Nazariy metodlar g'oyalar, tasavvurlar, timsollar bilan ishlashga yo'naltirilgan. Nazariy metodlarni foydalanishda voqelik bilan emas, balki fikriy vakolatli ishga ega bo'ladi. Nazariy metodning xilma xilligini fikriy eksperiment va xususiy modellashtirish bilan bir xil bo'ladi.

Empirik metodlar – kuzatish, o'lchash va eksperiment ma'lumotlar to'plashning umumilmiy vositasi bo'lib, shaxsni psixologik tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganish uchun foydalaniladi.

Kuzatish-xulq-atvor o'ektining maqsadli idro qilish va qayd qilish. Kuzatish metodi xususiyatlaridan kuzatishning jadalligi va faol emasligidan, bidvosita kuzatishdan, kuzatishning takrorlash imkonining yo'qligi, uning davomiyligidan iborat. Kuzatish natijalari validligini oshirish uchun ekspert baholash, audio-va videoyozuvlar, kuzatishning standartlashtirish, faol kuzatuvchini nazorat qilishlardan foydalaniladi.

O'lchash– boshqa ob'ekt yordamida ob'ektning holatini qayd etish yoki ma'lum qiymatlar va uning qoidalari uchun o'rnatilgan mos psixologik shkalalardagi o'rniga olib kirish orqali ob'ektni ifodalash vositasidir. Nometrik (nominativ shkala va tartiblash shkalasi) va metrik (intervallar va teng munosabatlar shkalalari) shkalalar bo'ladi.

Psixologiyada ko'pincha nometrik shkalalardan foydalaniladi.

Eksperiment – ilmiy farazlarni tekshirish metodi bo'lib, uning borishida eksperimentator sinaluvchining asosiy shartlarni qo'yadi va chet ta'sirlarni nazoratini amalga oshiradi. Eksperiment natijalari haqqoniy va ishonchli bo'lishi lozim.

Shaxsni o'rganish va diagnostikasi uchun yaqqol texnik va uslubiy darajada testlardan foydalaniladi. Testlar o'rganilayotgan hodisa haqida miqdor va sifat tafsilot olishda qo'llaniladigan psixodiagnostik tadqiqotning maxsus metodidir.

Har xil turdagi testlar mavjud:

1) standartlashganlik mezoniga ko'ra standartlashgan va standartlashmagan testlar;

2) testning tayinlanganlik mezoniga ko'ra umumdiagnostik, kasbga yaroqlilikni aniqlash testlari, maxsus qobiliyat testlari, erganlik testlari;

3) materiallardan foydalanish mezoniga ko'ra blankli, predmetli va apparatli testlar;

4) aqliy harakatlarning xarakteri mezoniga ko'ra verbal va noverbal testlar;

5) javoblari xarakteriga ko'ra –ochiq va yopiq javobli testlar.

6) Proektiv testlar. Ochiq javobli testlar toifasiga proektiv testlarni kiritish mumkin. Ular maxsus ishlab chiqilgan, ammo chala standartlashtirilgan xarakterga ega.

SHaxsni o'rganish yoki qiyoslash: SHaxsning tipi va qirrasini bir insonning boshqasidan farq qilish imkoniyatini beradi. Nomotetik yondashuv- guruhdagi insonlarni bir-birini biror bir xususiyati yoki shaxslilik qirrasiga ko'ra qiyosiy o'rganish. Ideografik yondashuv-bir insonni boshqa kishilar bilan qiyoslamasdan o'rganish. SHaxs nazariyalarini ijobiy baholash mezonlari: verifikatsiya- nazariyaning empirik jihatdan tekshirilganligi va uning tasdiqlanganligi. kengqamrovli ekanligi - yaxshi nazariya boshqalari bilan bir xil sharoitda xulq-atvor fenomenlarini keng spektrda tushuntirishi. tatbiqiy qimmatga egalik - nazariya, inson hayotiy imkoniyatlarini oshirish uchun amaliy istiqbollarni tavsiya etish. nazariya bilan tadqiqot o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik.

Shaxsning uzoq hayot yo'lida turli xil toifa insonlar hayot yo'lini tanlashda bir biridan farq qiluvchi faoliyat yo'nalishiga ega bo'ladi. Bu esa insonning o'ziga bo'lgan ishonchi, doimiy ravishda quvnoq bo'lishi boshlagan ishining qanday tarzda yakunlashiga sabab bo'ladi. SHaxsning maqsadiga erishishida uning optimistligi, emotsional barqarorligi uning ishonch va e'tiqodidan og'ishidan saqlaydi.

Yana murakkab yo'lga duch kelganda unda Tolkina o'zining tafovutli va ishonchli xulq-atvor modelini namoyish etadi. Bu shaxs modeli shaxsning tafakkur, tuyg'ulari va harakatlar modelini tavsiflovchi hisoblanadi (buni Den MakAdams va Djennifer Pals (2006) taqdim etgan), unda sotsial vaziyatlar va o'zining qirralarida ifoda etuvchi shaxs tabiatining noyob ko'rinishi sanaladi. SHu bois navbatdagi masalalar insoniyat tarixining madaniy merosi sifatida xizmat qiladigan shaxs nazariyalariga qaratiladi. Tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan istiqbollar shaxs psixologiyasining muammolari yo'nalishini aniqlashga yordam beradi va bugungi kun tadqiqotlarda hal etilishi kerak bo'lgan masalalarning echimini topishga xizmat qiladi.

Xorijiy psixologiyadagi shaxs muammosiga doir ilmiy manbalarni tahliliy jihatlarida quyidagi ilmiy g'oyalar mazmuniga e'tibor qaratiladi:

- Z.Freydning psixanalitik nazariyasi bo'lib, uning metodologik asosida bolalik va ongsiz shahvoniylik motivlari shaxsga ta'sir ko'rsatishi tahlili taqdim etilgan.
- Gumanistik psixologiya yondashuvida esa shaxsning o'sishi va o'zining Menini shakllantirishida ichki imkoniyatlarning o'rni yuqori ekanligi ilgari suriladi.

Bunday klassik yondashuvlar inson tabiatini yoritishning keng istiqbolini taqdim etadiki, ular yaqqol shaxslilik aspektdan ilmiy izlanishlar olib borishga xizmat qilmoqda. SHaxs muammosini o'rganayotgan doir zamonaviy tadqiqotlar muammoni shaxslilik, biologik jihatdan o'rganayapdilar. Ularning asosiy mezonlari inson bilan atrof muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirlashuviga ham tayanadi. SHuningdek, ular qadriyat, og'ishlar, madaniy muhit ta'siri va boshqa jihatlar, xususan, ongsizlikni ham o'rganmoqdalar.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Рахматуллаева, П. М., & Махкамова, М. А. (2022). ЁШЛАР ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШДА МОТИВАЦИЯНИНГ ЎРНИ ЁХУД УЛКАН МАҚСАДЛАР САРИ ДАСТЛАБКИ ҚАДАМ. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), (Special Issue 1), 160-163.
2. Rahmatullayeva, M., Rashidova, G., & Karakulova, U. (2023). XXI ASRDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA PEDAGOGIK MAHORAT. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
3. Rahmatullayeva, M. (2021). XALQ PEDAGOGIKASIDA TA'LIM VA TARBIYA MASALARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).
4. Abdulla, S., & Abduvakilovna, K. U. (2022). AXBOROT SAVODXONLIGI VA AXBOROT IZLASH XULQ-ATVORIDAGI PSIXOLOGIK OMILLAR. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 586-589.
5. Rahmatullayeva, M., Umida, K., & Gulnoza, R. (2023). BOSHQARUV PSIXOLOGIYASI VA BU BORADAGI ILMIY YONDASHUVLAR. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
6. Karakulova, U., Rashidova, G., & Raxmatullayeva, M. (2023). DEVIANT XULQ-ATVOR RIVOJLANISHIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING TA'SIRI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Xaydarqulov, H. (2023). O'QITUVCHI VA TALABALAR O'RTASIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
8. Rahmatullayeva, M., & Ahmedova, L. (2023). GO'DAKLIK DAVRI TO'G'IRISIDA PEDAGOGIK ILMIY DUNYOQARASHNING SHAKLLANISHI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
9. Rahmatullayeva, M. (2021). O'QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 1(4).

10. Rahmatullayeva, M., & Karimova, N. (2023). MAKTABGACHA TA'LIM MUASSALARI BOSHQARUVINING DOLZARB MUAMMOLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

11. Rahmatullayeva, M., Karakulova, U., & Anvarova, S. (2023). OLIY O'QUV YURLARIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY MOSLASHTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK JIHATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2).

12. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2022): 543-545.

13. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятларни шакллантириш имкониятлари. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 513-515.

14. Djumanov S. TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOSIGA YONDASHUVLAR VA TUSHUNCHALAR //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2023. – Т. 3. – №. 1.

15. Джуманов, Ш.З. (2018). Бўлажак ўқитувчининг шахс бўлиб шаклланишида коммуникатив қобилиятнинг моҳияти. FarDU–ilmiy xabarlar.–Фарғона, 5, 113-116.

16. Джуманов Ш. ЎҚИТУВЧИ ВА ТАЛАБАЛАР ПЕДАГОГИК МУНОСАБАТЛАРИНИ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ //Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 77-82.

17. Djumanov Sh.Z. Talabalarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish texnologiyalari // Компьютер илмири ва муhandislik texnologiyalari. Xalqaro miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami – Jizzax: O'zMU Jizzax filiali, 2022-yil 14-15-oktyabr. 522-bet.

18. Джуманов Ш.З. Бўлажак ўқитувчиларда коммуникатив қобилиятларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари // “ТАФАККУР ЗИЙОСИ” - илмий-услубий журнал Жиззах, 2020. № 3. –Б.13-15.

19. Zakirovich, Djumanov Sherali. "TALABALARDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI." International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research (2022): 543-545.

20. Djumanov Sh.Z. Talabalarni kommunikativ qobiliyatlarini shakllantirish va kasbiy muomala jarayoniga tayyorlash. Ўзбекистонда психологияни ривожлантириш муаммолари: назария ва амалиёт уйғунлиги, 112-115.

21. Джуманов, Ш., & Холикулова, С. (2022). Талабаларда коммуникатив қобилиятларни шакллантириш имкониятлари. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 513-515.